

KAKO BI LAHKO RAZKLENILI ZAČARAN KROG? (2)

POSREDOVANJE, MEDIACIJA TER USPOSABLJANJE ZA PREPREČEVANJE
IN RAZREŠEVANJE ETNIČNIH KONFLIKTOV

HOW TO BREAK THE VICIOUS CIRCLE? MEDIATION AND TRAINING FOR THE PREVENTION AND RESOLUTION OF ETHNIC CONFLICTS

The article is a continuation of the author's contribution in the previous issue. The presented theoretical findings which are the result of yearlong research, strategies and concepts for early detection, prevention, management and resolution of (ethnic) conflicts are the starting points for the treatment of techniques and methods. The article analyzes the role and activity of the mediator in conflicting situations as well as the significance of communication among parties (individuals, groups) involved in conflict. It is dedicated to the analysis of individual conflicts, to the shaping of strategies and tactics for the prevention, regulation and resolution of specific conflicts, to the training of mediators and their cooperators, and above all to the work with the bearers of conflicts. That is why the article is written as a manual and aid. The author who deals with these problems within the framework of the Stability Pact for Southeastern Europe, ascertains that in most surroundings insufficient attention is paid to early detection, prevention, management and resolution of conflicts. That is why the aggravation of conflicts is perceived too late which leads to a less successful prevention, management and resolution of conflicts.

Keywords: ethnic conflicts, prevention, resolution, management

Prispevek je nadaljevanje avtorjevega prispevka iz prejšnje številke. Predstavljena teoretična spoznanja so rezultat večletnega raziskovanja. Strategije in koncepti za zgodnje odkrivanje, preprečevanje, upravljanje in razreševanje (etničnih) konfliktov so izhodišča za obravnavanje tehnik in metod. Prispevek razčlenjuje vlogo in delo posrednika in mediatorja v konfliktnih situacijah ter pomen komunikacije med stranmi (posamezniki, skupinami), ki so upletene v konflikt. Pozornost namenja analizi posameznih konfliktov, oblikovanju strategij in taktik za preprečevanje, upravljanje in razreševanje specifičnih konfliktov, usposabljanju posrednikov, mediatorjev in njihovih sodelavcev ter zlasti delu s tistimi, ki so nosilci konfliktov. Zato je prispevek pisan tudi kot priročnik in pomagalo. Avtor, ki se s to problematiko ukvarja v okviru Pakta stabilnosti za JV Evropo, ugotavlja, da zgodnjemu zaznavanju, preprečevanju, upravljanju in razreševanju konfliktov v večini okolij ne posvečajo dovolj pozornosti. Zato zaostrovanja konfliktov ne opazijo dovolj zgodaj ter so manj uspešni pri preprečevanju, upravljanju in razreševanju konfliktov.

Ključne besede: etnični konflikti, preprečevanje, razreševanje, upravljanje

1. UVOD

Tokratni prispevek je logično nadaljevanje članka, ki je bil objavljen v lanski (dvojni) številki revije (Žagar, 2000), pa tudi mojega dela v okviru delovne skupine za človekove pravice in manjšine Pakta stabilnosti za jugovzhodno Evropo. V svojem raziskovalnem delu se že dobro desetletje ukvarjam tudi s problematiko upravljanja in (raz)reševanja etničnih konfliktov (npr. Žagar, 1991), večina mojih objavljenih prispevkov pa so bile teoretične razprave. Tokrat pa so me prav sodelavci iz različnih delovnih skupin prvega delovnega omizja za demokratizacijo in človekove pravice Pakta stabilnosti za jugovzhodno Evropo prosili, naj ta prispevek, čeprav gre za znanstveni članek, ne bo napisan le kot teoretična razprava, ampak naj bo zasnovan tudi kot praktičen priročnik, ki bo primeren za usposabljanje tistih, ki so ali bodo vključeni v procese upravljanja in razreševanja konfliktov. Prispevek je zato napisan nekoliko drugače, njegovemu namenu pa sem poskušil prilagoditi tudi uporabljeni jezik, ki mora biti dostopen kar najširšemu krogu bralcev.

Prispevek sem zasnoval tako, da najprej predstavljam nekaj temeljnih teoretičnih izhodišč, ki so pomembna za razumevanje obravnavane problematike, zlasti pa je njihovo poznavanje pomembno in koristno za tiste, ki bodo vodili različne oblike usposabljanja za preprečevanje, upravljanje in razreševanje konfliktov. Sledi predstavitev različnih možnih strategij, taktik, mehanizmov, metod, postopkov, ukrepov in dejavnosti za preprečevanje (zaostrovanja), zgodnje odkrivanje, upravljanje in razreševanje konfliktov. Posebno pozornost pri tem posvečam analizi specifičnega konflikta in pa spoznavanju (interne) logike konflikta, kot jo dojemajo strani, ki so v konflikt vpletene. Za praktično usposabljanje (zlasti za tiste, ki bodo praktično usposabljanje na terenu vodili) pa utegnejo biti zlasti koristni praktični napotki za usposabljanje pogajalcev, tistih, ki pomagajo pri procesu pogajanja (facilitators), posrednikov in mediatorjev. Za preprečevanje, upravljanje in razreševanje konfliktov v etnično pluralnih okoljih bi bilo idealno, če bi v proces kontinuiranega izobraževanja (v okviru državljske vzgoje oz. izobraževanja za demokracijo) prek šolskega sistema in programov kontinuiranega izobraževanja ter ob aktivni vlogi množičnih medijev in institucij političnega sistema uspeli vključiti kar najširšo populacijo - najširši krog prebivalcev neke države. Z gledišča globalne strategije, ki sem jo predstavil v lanskem prispevku, je to pomembno zlasti za oblikovanje, razvijanje in razširjanje vzorcev razmišljanja in vedenja, ki bi bili odprti do različnosti (pluralni in inkluzivni), neagresivni in tolerantni, demokratični in nenasilni. Hkrati s takšnimi vzorci razmišljanja in vedenja je potrebno razvijati tudi mehanizme, institucije in procedure, ki bi lahko omogočili mirno in demokratično razreševanje vseh kriz in konfliktov v pluralni družbi.

Ta prispevek kaže torej razumeti ne le kot teoretično razpravo o navedenih problemih, ampak tudi kot praktični napotek, ki naj prispeva k njihovemu razreševanju. Upam, da bo v praksi ta prispevek temu namenu – vsaj v okviru nekaterih načrtovanih dejavnosti delovnih skupin Pakta stabilnosti – tudi dejansko služil.

2. TEORETIČNA IZHODIŠČA

Že v lanskem prispevku sem omenil, da sem – tako kot številni drugi strokovnjaki,¹ ki so proučevali različne tipe konfliktov – na podlagi svojega proučevanja ugotovil, da je mogoče v večini konfliktnih situacij uspešno posredovati, zmanjšati intenzivnost konfliktov ali vsaj preprečiti njihovo eskalacijo (nasilni izbruh), jih dokaj uspešno in nenasilno upravljati ter jih v nekaterih primerih celo razrešiti. Te ugotovitve veljajo tudi za etnične konflikte, seveda pa moramo pri njihovem upravljanju in razreševanju upoštevati specifično naravo in logiko teh konfliktov. Za razliko od uveljavljenega mnenja nekaterih, da koncepta upravljanja in razreševanja konfliktov nista združljiva (npr. Ryan, 1990: 51-118), pa tako kot tudi nekateri drugi (npr. Miall, Ramsbotham, Woodhouse 1999: 21; Rothman, 1992) menim, da prav v primeru etničnih konfliktov najboljše rezultate dosežemo, če oba pristopa kombiniramo, kar sem poudaril v svojem lanskem prispevku ob predstavitvi »teoretičnega modela« integralne globalne strategije, (mednarodnih) ukrepov za zagotovitev stabilnosti in miru ter upravljanja in razreševanja konfliktov, ki sem ga razvil za potrebe upravljanja in razreševanja etničnih konfliktov v jugovzhodni Evropi.

Čeprav se v tem prispevku ne bom ponovno ukvarjal z (mednarodno) globalno integralno strategijo za preprečevanje, upravljanje in razreševanje etničnih konfliktov, pa kaže ponoviti in poudariti, da so njeni ključni elementi uspešen in celovit gospodarski in družbeni razvoj, izobraževanje in usposabljanje ter oblikovanje, uspešno delovanje in krepitev demokratičnih institucij. Poleg tega je potrebno v okviru globalne integralne strategije zagotoviti tudi ustrezne ukrepe za zagotavljanje stabilnosti in miru ter za preprečevanje, upravljanje in razreševanje konfliktov. V jugovzhodni Evropi pri gospodarskem in družbenem razvoju ne gre le za nujno povojno obnovo, ampak gre za celovit gospodarski in družbeni razvoj posameznih okolij, kar naj dolgoročno zagotovi stabilnost in mir v regiji ter postopoma tudi zmanjša razliko (prepad v razvitosti) med razvitim zahodom in državami v tej regiji. V zadnjem desetletju se je nedvomno ta prepad (spet)

* * *

¹ Tokrat omenjam le nekaj del avtorjev, ki so o tem pisali in ki jih pri svojem proučevanju zlasti upoštevam: Burton (1984, 1987, 1990, 1996, 1997); Burton in Dukes (1990); Kriesberg (1982, 1992); Mastenbroek (1995); Miall, Ramsbotham, Woodhouse (1999); Ross in Rothman, ur. (1999); Rothman (1997); itd.

bistveno povečal. Uspešen družbeni razvoj, preseganje prepada v razvitosti, demokratizacija in dolgoročna stabilnost pa seveda terjajo tudi ustrezno izobraževanje in usposabljanje. Pri izobraževanju in usposabljanju ne gre le za prenašanje izkušenj, standardov in modelov iz razvitega sveta, ampak gre predvsem za oblikovanje in razvoj modelov, ki bodo kar najbolj prilagojeni situaciji in potrebam regije ter predvsem posameznih držav in njihovih prebivalcev. Le tako bodo ti modeli lahko odgovarjali na vprašanja časa v posameznem okolju, prispevali k stabilnosti in miru v regiji ter k zmanjševanju omenjenega prepada v razvitosti. Tudi za uspešno demokratizacijo regije ne bo dovolj le prenašanje demokratičnih standardov, modelov, institucij in pravil iz razvitih zahodnih držav (zahodnih demokracij), ampak bo potrebno demokratične modele, institucije in pravne sisteme ustrezno prilagoditi specifičnim zgodovinskim izkušnjam, situaciji in potrebam posameznih držav ter celo posameznih regij in lokalnih skupnosti v teh državah. Zato mora real(istična) in uspešna mednarodna globalna integralna strategija za neko širšo regijo najprej upoštevati situacijo in potrebo v posameznih državah in celo v posameznih območjih (regijah) teh držav. Šele potem je mogoče razviti tudi tiste njene komponente, ki bodo namenjene celotni regiji, seveda pa je v tem okviru zlasti pomembno ustrezno koordiniranje programov in aktivnosti v posameznih državah.

Za uspešno uresničitev takšne globalne integralne strategije mednarodna skupnost potrebuje tudi ustrezno mednarodno infrastrukturo in koordinacijo. To - vsaj v primeru jugovzhodne Evrope - lahko verjetno zagotovijo že obstoječe institucije in strukture, med katerimi omenjam zlasti Združene narode, OVSE, Svet Evrope in Pakt stabilnosti za jugovzhodno Evropo ter mednarodne uprave v Bosni in Hercegovini in na Kosovu, med katerimi pa bo potrebno zagotoviti boljšo koordinacijo in tesnejše sodelovanje. Za uspešno uresničevanje takšne integralne globalne strategije bodo potrebna tudi znatna (tuja) finančna sredstva ter angažiranje potrebnih kadrovskih in materialnih virov - vključno s potrebnimi mednarodnimi vojaškimi in policijskimi enotami.

Pomembni sestavini uspešnega izobraževanja in usposabljanja (zlasti državljanske vzgoje in izobraževanja) ter razvoja in krepitve demokratičnih institucij v sleherni sodobni družbi in tudi v posameznih državah jugovzhodne Evrope morata biti izobraževanje in usposabljanje za preprečevanje, upravljanje in razreševanje etničnih in drugih konfliktov ter za njihovo zgodnje odkrivanje. Nekoliko poenostavljeno bi lahko rekli, da gre ne eni strani pri tovrstnem izobraževanju in usposabljanju za preventivne (preprečevalne) dejavnosti, ki naj prispevajo najprej k boljšemu poznavanju obstoječih različnosti v posamezni pluralni družbi, k zavedanju o obstoju teh različnosti, k občutku in občutljivosti zanje ter hkrati k razvijanju kulture tolerance, miru, sodelovanja in demokratične razprave. Navedeni dejavniki so ključni za preprečevanje zaostrovanja konfliktov

in za čim bolj zgodnje zaznavanje morebitnih zaostritev konfliktov. Prav zgodnje zaznavanje obstoja in zaostrovanja konfliktov ter uspešno pravočasno ukrepanje so namreč ključni pogoji za uspeh preventivnih dejavnosti. Na drugi strani pa sta izobraževanje in usposabljanje tudi pomembna dejavnika in pogoja za uspeh upravljanja in razreševanja konfliktov ter za uspešno sanacijo pokonfliktnih situacij.

Zaradi obstoja različnosti in s tem pogojenih različnih (specifičnih) interesov so konflikti v sleherni pluralni družbi normalen pojav. Zato morajo pluralne družbe, če želijo dolgoročno ohraniti potrebno stabilnost, razviti in uresničevati učinkovite strategije, ukrepe in mehanizme za preprečevanje (zaostrovanja) konfliktov ter za njihovo uspešno upravljanje in razreševanje v vseh tistih primerih, ko z razpoložljivimi ukrepi zaostritve konfliktov ni (bilo) mogoče preprečiti. Prav zato bi morale demokratične družbe razviti in uveljaviti demokratične ukrepe, mehanizme in strategije za preprečevanje, upravljanje in razreševanje konfliktov. To pa je pogosto zelo težko, saj smo se v sodobnih družbah naučili, da se konfliktov bojimo in jih ne glede na družbeno realnost razlagamo kot deviantne pojave, ki lahko ogrozijo nujno potrebno družbeno stabilnost in mir. Takšno razumevanje konfliktov je posledica tega, da nas doma in v šoli že od mladih let učijo, da so konflikti nevarni, ter nam privzgapajo strah pred njimi in njihovimi morebitnimi (rušilnimi) posledicami. Zato pozabljamo, da so konflikti lahko pomembna spodbuda razvoju, saj lahko sprostijo in mobilizirajo ustvarjalne energije. Pozitiven ali vsaj nevtralen odnos do konfliktov, ki nevtralizira strah pred njimi in omogoča njihovo racionalno analiziranje in obravnavanje, ter zaupanje v obstoječe ukrepe, mehanizme in strategije za preprečevanje, upravljanje in razreševanje konfliktov sta namreč ključni predpostavki za uspešno soočanje s konflikti v posameznem okolju.

Podrobnejše proučevanje različnih zgodovinskih obdobij in okolij nam pokaže, da so v njih praviloma obstajali različni mehanizmi in ukrepi za preprečevanje, upravljanje in razreševanje konfliktov. Takšni tradicionalni mehanizmi so se razvi(ja)li tako za razreševanje konfliktov znotraj posameznih skupnosti, kot tudi za razreševanje konfliktov med različnimi skupnostmi ali njihovimi pripadniki. Ti mehanizmi so zrasli v svojih okoljih, ki so jim bili prilagojeni, in so bili uspešni predvsem zato, ker so jih ljudje poznali, sprejemali, spoštovali in upoštevali. Z modernizacijo in razvojem (sodobnih) nacionalnih držav so ti tradicionalni mehanizmi postopoma izginjali, vsaj občasno pa so jih uničile prav nove nacionalne države, ki so v njih videle konkurenco in potencialno nevarnost za lastne institucije. Nekakšna ironija pa je, da te nacionalne države pogosto niso uspele razviti novih, nadomestnih učinkovitih ukrepov, mehanizmov in strategij za preprečevanje, upravljanje in razreševanje konfliktov, kar bi bilo sicer za njihovo dolgoročno stabilnost in obstoj nujno potrebno. Ta primanjkljaj pa se (po)kaže zlasti v kriznih obdobjih. (npr. Žagar, 2000a: 85-87)

Kot sem zapisal v uvodu, se v tem prispevku ukvarjam predvsem s problematiko izobraževanja in usposabljanja za preprečevanje, upravljanje in razreševanje etničnih konfliktov, posebno pozornost pa namenjam tudi problematiki zgodnjega odkrivanja zaostrovanja konfliktov v etnično pluralnih okoljih. Pri tem je za sistematičen pristop in v izogiba morebitnim nesporazumom koristno najprej opredeliti nekaj ključnih vprašanj in pojasniti - vsaj z enostavnimi delovnimi opredelitvami (definicijami) - nekaj pojavov in/oz. konceptov, s katerimi se v prispevku ukvarjamo.

Glede na opredeljeno problematiko, je ključno izhodiščno vprašanje opredelitve etničnega konflikta. Najprej omenimo, da v literaturi obstaja vrsta opredelitev etničnih konfliktov, ki so večinoma kompleksne ter poudarjajo različne značilnosti in specifičnosti teh konfliktov.² Za potrebe tega prispevka in tudi za potrebe izobraževanja in usposabljanja za preprečevanje, upravljanje in razreševanje konfliktov se lahko zadovoljimo s splošno in relativno enostavno (delovno) definicijo:

ETNIČNI KONFLIKT JE VSAK KONFLIKT, KI IMA SVOJO (BOJIL ALI MANJ IZRAZITO) ETNIČNO DIMENZIJO TER/OZIROMA GA KATERAKOLI OD STRANI, KI SO (NA TAK ALI DRUGAČEN NAČIN) VPLETENE V VANJ, DOJEMA KOT ETNIČNI KONFLIKT.

Pri tem namreč izhajamo iz ugotovitve, da z gledišča upravljanja in razreševanja etničnih konfliktov ni toliko pomembno, kdaj, kako in zakaj so jih vpletene strani začele dojemati kot takšne, ampak je ključno dejstvo, da jih v trenutku, ko se lotevamo njihovega upravljanja in razreševanja dojemajo kot etnične konflikte. So pa ta vprašanja zelo pomembna z gledišča preprečevanja etničnih konfliktov oz. njihovega zaostrovanja (eskalacije). To je pomembno zlasti takrat, ko vpletene strani začnejo posamezne dolgotrajne konflikte nizke intenzivnosti, ki sprva niso veljali za etnične konflikte, v nekem trenutku dojemati kot etnične konflikte. Vzroke za tako spremenjeno dojetje včasih najdemo znotraj posameznih skupnosti, ki so vpletene v konflikt. Na transformacijo konfliktov pa lahko vplivajo tudi zunanji opazovalci. Ti namreč lahko (iz takšnega ali drugačnega razloga) določeni konflikt, ki ga vpletene strani sprva ne dojemajo kot etničnega, vidi-jo in razlagajo kot etnični konflikt, njihove poglede pa lahko potem sprejme vsaj ena od strani udeleženih v konfliktu. Ko se to zgodi, tak konflikt postane etnični konflikt.

* * *

² Med številnimi deli, ki poskušajo opredeliti etnične konflikte, na tem mestu primeroma navajam: Brecher, Wilkenfeld (2000: 117); Esmar (1994: 31-40); Gurr (2000); Gurr in Harf (1994); Horowitz (1985); Klinar (1989); Ryan (1990); Sokolović (1995: 508-514, 522); itd.

Za potrebe izobraževanja in usposabljanja za preprečevanje, zgodnje odkrivanje, upravljanje in razreševanje etničnih konfliktov pa kaže – še posebej ob upoštevanju situacije in potreb jugovzhodne Evrope in posameznih držav te regije – nekoliko podrobneje pojasniti navedeno delovno definicijo etničnega konflikta in njene posamezne elemente.

Ko govorimo o konfliktih, pri tem mislimo na družbene konflikte. Gre za konflikte, ki jih (na splošno) lahko opredelimo glede na način njihovega oblikovanja in širjenja v odnosih med ljudmi in v družbenih strukturah, kar jim daje njihovo specifično – družbeno – perspektivo. Po drugi strani pa, kadar govorimo o družbenih konfliktih, pogosto mislimo na številne konkretne konflikte, kot so upori, stavke, revolucije in druge podobne oblike bojev in spopadov, ki so se odvijali ali se odvijajo v posameznih okoljih. (Glej npr.: Kriesberg, 1999: 122-125) Najsplošneje lahko konflikte opredelimo kot spore in spopade med različnimi interesi,³ ki se v posameznem družbenem okolju pojavljajo. Ker v slehernem pluralnem okolju obstajajo različni interesi, je izjemno pomembno, da se v pluralnih družbah razvijejo načini, postopki in institucije za usklajevanje različnih interesov in za mirno – če je le mogoče tudi demokratično – razreševanje sporov. Zlasti v primerih, ko so ti interesi z gledišča vpletenih strani med sabo izključujoči in ko v nekem okolju ne obstajajo učinkoviti mehanizmi za preprečevanje, upravljanje in razreševanje konfliktov, se spori in spopadi lahko zaostrijo ter prerastejo v intenzivne in celo nasilne konflikte. Ko govorimo o družbenih konfliktih, večinoma mislimo prav na take zaostrene konflikte. Prav zato sociologi (družbene) konflikte praviloma označujejo kot izrazito disjunktivne procese.⁴ (npr. Klinar, 1989) Pri tem pa pogosto kar pozabimo, da gre pri veliki večini obstoječih konfliktov za (nenasilne) konflikte nizke intenzivnosti, prav tako pa zanemarjamo – že omenjene – možne pozitivne in kreativne potenciale konfliktov.

Za etnične konflikte lahko rečemo, da so specifičen tip družbenih konfliktov. Pri tem etničnost sama po sebi praviloma ni izvor in/ali bistvena vsebina (predmet) konflikta, ampak gre za to, da etnična pripadnost in mobilizacija na neki točki v konfliktu postaneta relevantna dejavnika (politične) mobilizacije ljudi vsaj pri eni strani, ki je vpletena v tak konflikt. Ena od posledic takšne etnične mobilizacije je, da v (etnično) pluralnem okolju poudari ali celo (na novo) ustvari (etnične) meje med skupinami in tako opredeli etnične skupnosti, ki so vpletene v konflikt. Etnična mobilizacija hkrati opredeli tudi percepcijo (dojemanje)

* * *

³ Ti različni interesi (izraženi cilji) so lahko povezani s konkretnimi – zlasti realnimi – dobrinami (stvarmi, naravnimi viri, itd.), za katere konkurirajo različni subjekti, lahko pa gre tudi za bolj abstraktne in pogosto kompleksne interese, kot so npr. varnost, mir, politična in ekonomska stabilnost, itd.

⁴ O disjunktivnih družbenih procesih govorimo praviloma taktično, ko gre za kompleksne procese, ki se med sabo različni, nasplošno in/oz. se izključujejo (so med sabo nezdružljivi in nepomirljivi).

posameznih etničnih konfliktov, ki jih najpogosteje označijo – odvisno od zornega kota – kot iredentistične ali secesionistične konflikte.⁵ Ko opisujejo številne specifične značilnosti etničnih konfliktov, pa avtorji med drugim navajajo in poudarjajo njihovo izrazito emocionalno in pogosto mitično naravo, predstave, da so s temi konflikti ogroženi temeljne vrednote, (nacionalni) interesi ali celo sam obstoj sam obstoj vpletenih etničnih skupnosti, zaradi česar vpletene strani le zelo težko sklepajo kompromise (včasih pa se celo zdi, da kompromisov sploh ni mogoče skleniti), takšni kompromisi pa so tudi negotovi. Prav zato je etnične konflikte zelo težko upravljati in razreševati. Če se poveča njihova intenzivnost, vedno obstaja tudi velika nevarnost izbruha nasilja, oboroženih spopadov in – kar kažejo različne (in tudi) nedavne zgodovinske izkušnje – celo grozodejstev, kot so genocid (etnocid), »etnično čiščenje« itd. (npr. Brecher, Wilkenfeld, 2000: 118; Horowitz, 1985)

Ker je bilo v zadnjih letih v slovenščini napisanih kar nekaj tehtnih prispevkov o etničnosti in etničnih skupnostih (npr. Bešter, 2001: 9-43; Šumi, 1999), ni potrebno, da bi se s temi temami ukvarjal v svojem prispevku. Vseeno pa bi rad še enkrat poudaril, da se etnična mobilizacija ob etničnih konfliktih odraža v poudarjanju kulturnih in drugih razlik med posameznimi etničnimi skupnostmi in njihovimi pripadniki, ob zaostrenih in intenzivnih konfliktih pa pogosto pride tudi do demonizacije drugih v konflikt zapletenih strani. Pri etnični mobilizaciji in generiranju etničnih konfliktov praviloma pomembno vlogo igrajo (etno)nacionalistične ideologije, politike in gibanja ter posamezni nacionalistični politiki pa tudi druge ugledne nacionalistično usmerjene vplivne javne osebnosti (npr. kulturniki, intelektualci, itd.), kar velja tudi za jugovzhodno Evropo. (npr. Rizman, 1991; Žagar, 1999)

Ob tem velja opozoriti, da ljudje sami v državah jugovzhodne Evrope, kadar govorijo o etničnih konfliktih v regiji in posameznih državah, teh konfliktov praviloma ne opredeljujejo kot etnične konflikte, saj o konceptih etničnosti tudi ne vedo prav dosti, ampak največkrat govorijo o »nacionalnih konfliktih,« ki so spremljali razpad večnacionalne Jugoslavije. To je delno posledica tradicionalne ideologije, ki je v nekdanji skupni federativni državi poudarjala pomen enakopravnih »mednacionalnih odnosov« in uspešnega razreševanju »nacionalnega vprašanja,« zlasti pa tudi posledica nacionalističnih retorik, ki so poudarjala uresničevanje »temeljnih nacionalnih interesov« v kontekstu razreševanja »nacionalnega vprašanja« posameznega naroda. To tudi pojasni reakcijo »običajnih« ljudi, ki sem jo nekajkrat doživel v Bosni in Hercegovini, Makedoniji in Srbiji, ko sem se

* * *

⁵ *Slonar slovenskega knjižnega jezika* opredeljuje na eni strani "iredentizem" kot "politično gibanje za priključitev ozemlja z narodno manjšino k matični državi", na drugi strani pa "secesijo" kot "odcepitev, ločitev zlasti dela države od celote" ter secesionizem kot gibanje, ki si prizadeva za tak cilj. Poleg tega iredentizem in secesionizem označujeta tudi specifični (politični) ideologiji, ki se zavzemata za navedena cilja.

v različnih okoljih pogovarjal o tragičnih dogodkih v nedavni zgodovini.⁶ Moji sogovorniki so namreč zatrjevali, da v teh okoljih ni bilo etničnih konfliktov. Po njihovem je šlo za »mednacionalne konflikte,« ki pa niso bili posledica sovraštva med različnimi narodi, ampak so jih povzročili nekateri politiki, ki pa so jim verjeli, ker so govorili o izkoriščanju njihovega naroda ter jim v imenu »nacionalnih interesih« in kulture obljubljali lepšo (ali vsaj ponosnejšo) prihodnost.

Preden se lotimo obravnavanja konkretnih strategij, ukrepov in dejavnosti za preprečevanje, zgodnje odkrivanje, upravljanje in razreševanje etničnih konfliktov, kaže pojasniti še nekaj odprtih vprašanj, pojmov in konceptov povezanih s temi dejavnostmi. Najprej poudarjam, da se tradicionalno pri upravljanju in (raz)reševanju konfliktov ukvarjamo s kriznimi situacijami, ki jih povzročajo intenzivni in zaostreni družbeni konflikti, ti pa včasih prerastejo v oborožene konflikte. Za vse te primere bi lahko rekli, da gre za ukrepanje v kriznih situacijah. (npr. Brecher, Wilkenfeld, 2000) Konkretno gre za vprašanje, kako (raz)rešiti določeno krizno situacijo, ki bi lahko ogrozila mir in stabilnost v določeni pluralni družbi. Kot bomo videli v nadaljevanju, je za sam proces upravljanja in razreševanja konkretnega etničnega konflikta pogosto koristno, če vpletenim v konflikt sploh ne govorimo o upravljanju in razreševanju tega konflikta, ki ga intenzivno čutijo ter ga večinoma dojemajo emocionalno (čustveno), moralno zavezujoče in včasih skoraj religiozno. Praviloma bomo bolj uspešni, če jih bomo pritegnili v (raz)reševanje specifične »krizne situacije«, ki jim jo pri tem poskušamo predstaviti čim bolj objektivizirano, tako da jih pripravimo na nujno sklepanje kompromisov, ki so za morebitno uspešno upravljanje krize in njeno razrešitev vedno potrebni. Zlasti pa je pomembno strani, ki so vpletene v konflikt, in predvsem njihove (politične, etnične) voditelje prepričati, da bodo svoje interese lahko najbolje uresničili, če bodo uspeli produktivno sodelovati z ostalimi in skupaj z njimi oblikovati za vse sprejemljive kompromise.

Ko analiziramo procese in ukrepe upravljanja in razreševanja etničnih in drugih družbenih konfliktov, lahko ugotovimo, da jih je mogoče razdeliti v tri (pogosto med sabo povezane in prepletene) faze, ki bi jih z uporabo medicinske terminologije lahko označili kot:

PREVENTIVNE ukrepe, dejavnosti in procese, ki naj preprečijo nastanek ali vsaj zaostrovanje konflikta;

KURATIVNE ukrepe, dejavnosti in procese upravljanja in razreševanja (etničnih

* * *

⁶ Družboslovci in humanisti v teh okoljih seveda poznajo koncepte etničnosti in teorije etničnih konfliktov, vendar pa je tudi pri ljudeh z višjo in visoko izobrazbo iz drugih sfer poznavanje teh vprašanj relativno slabo. Med tistimi z nižjo izobrazbo pa je poznavanje teh vprašanj še slabše. Pomembna vir informacij so namreč sredstva množičnega obveščanja, ki so v teh državah odigrali pomembno vlogo pri promociji nacionalizma. Ob upoštevanju specifične situacije v posameznih okoljih, pa pa bi - po mojem mnenju - verjetno podobno oceno o poznavanju problematike in teorij etničnosti lahko zapisali tudi za razvite zahodne družbe.

in drugih družbenih) konfliktov, ki poskušajo zmanjšati intenzivnost in stopnjo zaostrovanja konfliktov. Ti ukrepi, dejavnosti in procesi naj bi (etnične) konflikte v kar največji meri objektivizirali in jih, če je to le mogoče, kompromisno razrešili;

ukrepe, dejavnosti in procese REHABILITACIJE, ki poskušajo sanirati pokonfliktno situacijo in odpraviti negativne posledice eskalacije (zaostrovanja, nasilnega izbruha) konfliktov.

Z gledišča stabilnosti in mirnega razvoja sodobnih pluralnih družb bi bilo idealno, če bi sploh uspeli preprečiti nastanek konfliktov. Ker pa v pluralnih družbah vedno obstajajo različni interesi, ki med sabo pogosto niso skladni, včasih pa so tudi nekompatibilni ali celo konfliktni, bodo nujna sestavina življenja in normalni vsakodnevni pojavi v teh družbah tudi konflikti. Zato je jasno, da obstoja in nastajanja konfliktov ni mogoče preprečiti, lahko pa smo (bolj ali manj) uspešni pri preprečevanju morebitnega zaostrovanja teh konfliktov. Na žalost pa lahko ugotovimo, da sta politika ter družboslovna in humanistična znanost najšibkejši ravno, ko gre za prihodnost – oziroma natančneje za njeno napovedovanje in oblikovanje. Tako se pogosto dogaja, da v sodobnih družbah (še?) ne znamo uspešno preprečevati ali vsaj usmerjati in upravljati zaostrovanja konfliktov in njihovih (nasilnih) izbruhov. Vsekakor pa izkušnje potrjujejo, da so različni ukrepi za upravljanje in razreševanje konfliktov lahko bolj uspešni, če zaostrovanje konfliktov kar najbolj zgodaj zaznamo in analiziramo. Tako lahko čim prej razvijemo, sprejmemo in začnemo uresničevati ukrepe, ki lahko preprečijo nadaljnje zaostrovanje konfliktov in izboljšajo pogoje za njihovo nadaljnje uspešno upravljanje in razreševanje. Zato so za uspeh preventivnih ukrepov, dejavnosti in procesov ključnega pomena poleg aktivnosti in mehanizmi za zgodnje odkrivanje (etničnih in drugih) konfliktov in zlasti njihovega zaostrovanja tudi stabilen in uravnotežen družbeni razvoj ter ustrezen sistem izobraževanja in usposabljanja.

V drugo, kurativno fazo, ko že imamo opravka z intenzivnim in zaostrenim konfliktom, sodijo vsi ukrepi, dejavnosti in procesi za pomirjanje, upravljanje, transformacijo in razreševanje konfliktov. Seveda pa je pomembno, da se tudi v tej fazi odvijajo dejavnosti, ukrepi in procesi, ki smo jih navedli v preventivni fazi in ki naj preprečijo eskalacijo drugih konfliktov. Miall, Ramsbotham in Woodhouse (1999: 22) v svoji knjigi, ki je posvečena razreševanju oboroženih mednarodnih konfliktov, *pomirjanje konfliktov* opredeljujejo kot doseganje sporazuma med stranmi vpletenimi v konflikt, s katerim je mogoče končati oboroženo ali nasilno fazo konflikta. Vendar pa zgolj pomirjanje praviloma ne zadošča, saj se konflikt pogosto ponovi, če ne pride do odpravljanja vzrokov, ki so do konflikta in njegove zaostritve privedli. Za *upravljanje in urejanje konflikt-*

to v pravijo, da gre za generična pojma in koncepta, ki vključujeta cel sklop načinov, ukrepov in dejavnosti za omejevanje, ublažitev in obvladovanje nasilnega konflikta. Sam pa vedno znova poudarjam, da sta upravljanje in urejanje konfliktov pomembna ne le v primerih nasilnih in oboroženih konfliktov, ampak sta ključna tudi za preprečevanje intenziviranja in zaostrovanja različnih konfliktov, ki v družbi obstajajo, ter za preprečevanje nasilnega izbruha teh konfliktov. Miall, Ramsbotham in Woodhouse (1999: 22) menijo, da je *razreševanje konfliktov* (*konfliktna resolucija*) bolj kompleksen pojem in koncept, ki pomeni ukvarjanje z globljimi koreninami konflikta in njihovo razreševanje. S temi ukrepi in dejavnostmi naj bi spremenili naravo in strukturo konflikta. Terminološko zmedo še povečuje dejstvo, da se pojem konfliktna resolucija uporablja hkrati za opredeljevanje konkretnega ukrepanja ob posameznih zaostrenih (nasilnih) konfliktih in tudi za opredelitev celotnega področja proučevanja.

Končno kaže nekaj besed nameniti še *transformaciji konfliktov*, ki jo Miall, Ramsbotham in Woodhouse (1999: 22) označujejo kot nadaljevanje in razvoj razreševanja konfliktov, nekateri pa o njej govorijo kot o posebnem konceptu, ki pomeni nadgradnjo razreševanja konfliktov in nov pristop. Pri transformaciji (preoblikovanju) konfliktov gre sicer za transformacijo strani, ki so vpletene v konflikt in njihovega odnosa do konflikta, njen končni cilj pa naj bi bila transformacija in odprava nepravičnih družbenih odnosov. Prav nepravični družbeni odnosi oziroma precepcija, da so obstoječi družbeni odnosi nepravični, sta nareč pogosta vzroka za pojav in zaostrovanje družbenih konfliktov.

Moj pogled je nekoliko drugačen od predstavljenih. Sam *upravljanje in razreševanje* etničnih in drugih družbenih konfliktov razumem kot kontinuirano in prepleteno dejavnost. Po mojem mnenju je pri tem osrednji koncept kontinuirano upravljanje konfliktov in razreševanje kriz, ki so povezane z njihovim morebitnim zaostrovanjem in/ali celo nasilnim izbruhom. Ob upoštevanju dejstva, da so konflikti v pluralnih družbah stalni in normalni pojavi, ki bi jih bilo treba z učinkovitimi mehanizmi in načini uspešno, mirno in demokratično upravljati, da bi zagotovili za demokratični razvoj nujno potrebno družbeno stabilnost in mir, razreševanje etničnih konfliktov razumem predvsem kot specifičen koncept in tehniko upravljanja konfliktov, s katero lahko trajno ali začasno odstranimo neke specifične razloge za obstoj in potencialno zaostrovanje konflikta. V tem kontekstu tudi *transformacijo* in *pomirjanje* konfliktov opredeljujem kot dva ključna koncepta in pristopa v okviru upravljanja konfliktov in ju štejem med nujne ukrepe pri preprečevanju, upravljanju in razreševanju konfliktov. Za vse naštete koncepte, ukrepe, dejavnosti in procese v okviru upravljanja etničnih konfliktov pa poudarjam, da so nujne sestavine tako preventivne, kurativne kot rehabilitacijske faze obravnavanja konfliktov.

Med ukrepe, dejavnosti in procese rehabilitacije pa poleg različnih trajnih dejavnosti za upravljanje in razreševanje konfliktov nizke intenzivnosti, ki smo jih omenili že v prejšnjih fazah, lahko štejemo zlasti vse tiste aktivnosti, ki naj prispevajo k sanaciji neposrednih (negativnih) posledic izbruhov družbenih konfliktov, k večji strpnosti (toleranci), spoštovanju različnosti in boljšemu sodelovanju ter s tem k dolgoročni stabilnosti in miru v posameznih okoljih. Med tovrstnimi ukrepi kaže poudariti zlasti pomen (ponovnega) vzpostavljanje medsebojnega zaupanja in (demokratskih) institucij, ki naj omogočajo in zagotavljajo miroljubno sožitje. Tovrstni ukrepi so lahko tudi vzpostavitev mednarodnih oblasti oz. uprave (kot sta npr. visoka predstavnika v Bosni in Hercegovini ter na Kosovu) ter namestitev mednarodnih policijskih ali celo vojaških enot.

Počasi se uveljavlja spoznanje, da za zagotavljanje dolgoročne stabilnosti in miru ter uspešno reševanje konfliktov v sodobnih pluralnih družbah ne zadoščajo le učinkoviti kurativni ukrepi, dejavnosti in procesi, ampak je nujno potrebno razviti tudi ustrezno preventivo in rehabilitacijo. Pri tem gre za kontinuirane dejavnosti in procese, ki morajo biti medsebojno nujno povezani in usklajeni, za posamezne faze pa je pomembno, da se medsebojno prepletajo in dopolnjujejo. Še več, menim, da lahko najboljše rezultate pri preprečevanju, upravljanju in razreševanju družbenih konfliktov dosežemo, če uspemo najti najboljšo kombinacijo vseh navedenih preventivnih, kurativnih in rehabilitacijskih dejavnosti, ukrepov in procesov.

Ne smemo pa pozabiti, da v vseh fazah njihovo nujno sestavino predstavljajo tudi naslednji elementi in vsebine:

uspešen, stabilen, uravnotežen in pravičen ekonomski in družbeni razvoj, ki naj zagotavlja dobro perspektivo vsem posameznikom in skupnostim,

ustrezno in zlasti potrebam specifičnih okolij prilagojeno izobraževanje in usposabljanje ter

demokracija (ali v prehodnem obdobju vsaj demokratizacija), katere ključna sestavina in okvir so oblikovanje, delovanje in razvijanje demokratičnih institucij in procesov.

Kot sem že omenil, menim, da je zlasti v primeru etničnih konfliktov najboljši pristop, ki se razreševanja teh konfliktov loteva dolgoročno ter ga obravnava kot upravljanje in razreševanje kriznih situacij, pri tem pa poudarja aktivno udeležbo in enakopravnost vseh strani, ki so vpletene v konflikt. Tak pristop terja ustrezno izobraževanje in usposabljanje vseh tistih, ki so vključeni v razreševanje konfliktov - zlasti pa še ključnih voditeljev in pogajalcev vseh tistih strani, ki so vpletene v določen konflikt. Moje izkušnje kažejo, da je pri tem lahko zelo koristna in pogosto celo nujna pomoč tretje strani, ki sama v konflikt ni neposredno vpletena.

3. STRATEGIJE, NAČINI, UKREPI IN DEJAVNOSTI ZA PREPREČEVANJE, ZGODNJE ODKRIVANJE, UPRAVLJANJE IN RAZREŠEVANJE KONFLIKTOV

Potem, ko smo si na kratko ogledali nekatera teoretična izhodišča in koncepte preprečevanja, zgodnjega odkrivanja, upravljanja in razreševanja konfliktov ter opredelili faze prevencije, kurative in rehabilitacije, se kaže lotiti obravnavanja njihove strategije, pristopov, načinov, ukrepov in dejavnosti. Pri tem bomo posebno pozornost posvetili prav izobraževanju in usposavljanju vseh tistih, ki so v te procese – v takšni ali drugačni vlogi – vključeni.

Začeli bomo z naslednjim vprašanjem: Kako se v posameznem okolju v konkretnem primeru lotiti preprečevanja, zgodnjega zaznavanja, upravljanja in razreševanja konfliktov? Preden se v takem primeru sploh lahko lotimo oblikovanja strategije, procesov, dejavnosti in konkretnih ukrepov, je potrebno najprej dobro spoznati in razumeti okolje in konkreten etnični konflikt. Za spoznavanje notranje logike in dinamike vsakega etničnega konflikta je zlasti pomembno, da spoznamo in razumemo, kako ta konflikt in posamezne njegove elemente dojemajo strani, ki so vanj vpletene. Kljub temu, da se včasih zunanjemu opazovalcu in celo nasprotnikom v konfliktu zdi ravnanje posamezne oz. »druge« strani nelogično in celo iracionalno, pa je z gledišča specifičnega dojetja konflikta, ki se izoblikuje pri posamezni vpleteni strani, prav tako ravnanje praviloma (zelo) logično in se zdi najboljši način za doseg opredeljenih ciljev in interesov. Pri tem moramo upoštevati tudi dejstvo, da gre pri etničnih konfliktih pogosto za posebno pomembne vrednote in za močna čustva. Prav zato je sklepanje kompromisov zelo težko.

Zato je torej prvi korak pri uspešnem preprečevanju, zgodnjem zaznavanju, upravljanju in razreševanju etničnih konfliktov vedno analiza konkretnega pluralnega okolja in situacije v njem. Pri tem si lahko pomagamo s *tabelo 1*, ki nam omogoča neposredno primerjavo naših ugotovitev o okolju in specifičnih percepcij (dojetanja), ki ga lahko zaznamo in analiziramo pri posameznih straneh (specifičnih etničnih skupnostih), ki v določenem okolju obstajajo in ki so ali bi lahko bile vpletene v etnični konflikt.

Večinoma se preprečevanja, upravljanja in razreševanja etničnih konfliktov lotimo šele takrat, ko se v posameznem pluralnem okolju nek etnični konflikt zaostri in morebiti celo nasilno izbruhne, vendar pa posameznega konflikta nikoli ne smemo obravnavati iztrgano iz družbenega konteksta. Na etnične konflikte namreč vpliva vrsta dejavnikov, ki jih moramo pri upravljanju in razreševanju upoštevati. To velja tudi za evidentiranje drugih potencialnih konfliktov in kriz, ki bi v posameznem okolju lahko izbruhnili. Naš poglavitni cilj namreč ni le določen uspeh pri upravljanju in razreševanju posameznega konflikta, čeprav je tudi to izjemno pomembno zlasti z gledišča strani vpletenih v konflikt in samega

okolja. Ključni cilji upravljanja in razreševanja (etničnih) konfliktov pa so dolgoročna stabilnost in mir v konkretnem okolju ter s tem omogočanje njegovega celovitega družbenega razvoja. Za uspešno doseganje teh ciljev pa je najbolj pomembno prav preprečevanje konfliktov in njihovega zaostrovanja ter v tem okviru tudi uspešno zgodnje odkrivanje in zaznavanje (etničnih) konfliktov, ki omogoča pravočasen začetek ukrepanja, za kar pa morajo biti ustrezno usposobljeni tudi institucije političnega sistema, politiki in drugi družbeni dejavniki, ki se lahko vključijo v upravljanje in razreševanje konfliktov.

Tabela 1: Raster za analizo možnih etničnih konfliktov in za analizo kriznih situacij ob zaostrenem etničnem konfliktu

PODROČJA OZ. TEME ANALIZE:	CELOTNO OKOLJE	SPECIFIČNE ETNIČNE SKUPINE IN NJIHOVA POTENCIALNA VPLETENOST V ETNIČNI KONFLIKT			
		Skupnost A	Skupnost B	Skupnost C	Skupnost...
Ključne značilnosti zgodovinskega razvoja					
Socialna in razredna struktura					
Etnična struktura (specifične etnične skupnosti)					
Družbeni akterji (razlike in podobnosti)					
Aktualna situacija					
Procesi in trendi (vključno s projekcijami razvoja)					
Integracijski dejavniki, povezave, sožitje, sodelovanje, stične točke in skupni interesi					
Zaznani in potencialni družbeni, zlasti etnični konflikti, ocena njihove narave intenzivnosti ter verjetnost eskalacije					
Zaostreni in nasilni etnični konflikti (intenzivnost konfliktov - ocena)					
Akterji v zaostrenem etničnem konfliktu in njihova vloga					

Predstavljeni raster nam omogoča strukturirano analizo aktualne situacije in procesov v konkretnem okolju ter nam ponuja nujno potrebne elemente za oblikovanje strategije za preprečevanje, upravljanje in razreševanje etničnih in drugih obstoječih in potencialnih družbenih konfliktov v tem okolju. Pri oblikovanju strategije si lahko pomagamo tudi s pregledno *tabelo 2* v prilogi. Ta je oblikovana na podlagi tabele o integralni globalni mednarodni strategiji za razreševanje etničnih konfliktov v jugovzhodni Evropi, ki sem jo predstavil v svojem lanskem prispevku (Žagar, 2000: 25) in ki je bila zasnovana na podlagi pristopa (ARI Conflict Management Project), ki ga je razvil Rothman (1992: 65).

Tabela 2: Elementi za opredelitev strategije, pristopov, načinov, ukrepov in dejavnosti za preprečevanje, zgodnje odkrivanje, upravljanje in razreševanje etničnih konfliktov v konkretnem okolju

GLOBALNA STRATEGIJA ZA PREPREČEVANJE, ZGODNJE ODKRIVANJE, UPRAVLJANJE IN RAZREŠEVANJE ETNIČNIH KONFLIKTOV: (1) Opredelitev ciljev; (2) Opredelitev pristopov in načinov; (3) Opredelitev institucionalnih in organizacijskih okvirov; (4) Opredelitev akterjev in njihovih vlog					
KONTINUIRANE (DOLGOROČNE) STRATEGIJE, PROCESI IN DEJAVNOSTI: (1) EKONOMIJA (Ekonomske in družbene razvoj); (2) IZOBRAŽEVANJE in USPOSABLJANJE (3) DEMOKRATIČNI PROCESI, OBLIKOVANJE IN KREPITEV DEMOKRATIČNIH INSTITUCIJ					
DEJAVNOSTI, UKREPI, PROCESI ZA PREPREČEVANJE, UPRAVLJANJE IN RAZREŠEVANJE KONFLIKTOV		MODEL IN OKVIR ZA UPRAVLJANJE IN RAZREŠEVANJE ZAOSTRENIH IN ZLASTI NASILNIH (ETNIČNIH) KONFLIKTOV			
<p>1. FAZA – PREVENCIJA: Preprečevanje nastajanja in zaostrovanja konfliktov, zgodnje odkrivanje njihovega zaostrovanja: stabilen in uravnotežen ekonomski in družbeni razvoj ter blaginja in pravičnost; izobraževanje in usposabljanje; razvoj in funkcioniranje demokratičnih institucij; ugotavljanje potencialnih zaostrih konfliktov, načrtovanje potrebnih dejavnosti in ukrepov za preprečevanje in upravljanje konfliktov – vključno s pomočjo pri navezovanju medsebojne komunikacije in pri pogajanjih ter s svetovanjem, posredovanjem, mediacijo in arbitražo; definiranje skupnih interesov, spoznanje o nujnosti (sklepanja) kompromisov, razvijanje zavesti o obstoju različnosti ter o potrebnosti in prednostih sožitja in (enakopravnega) sodelovanja; po potrebi angažiranje zunanjih nevtralnih opazovalcev, svetovalcev in posrednikov; koordinacija vseh teh dejavnosti, ukrepov in procesov.</p> <p>2. FAZA – KURATIVA: Nadaljevanje vseh ukrepov in dejavnosti iz faze prevencije, poleg tega pa še: specifični ukrepi in dejavnosti za upravljanje, pomirjanje, transformacijo in razreševanje konfliktov – ob oboroženih konfliktih tudi intervencija za prekinitev vojaških spopadov, premirje, ločevanje sovražnih strani, razoroževanje (PEACEMAKING); mednarodne mirovne in policijske sile, dejavnosti in ukrepi za upravljanje in razreševanje konfliktov (PEACEKEEPING); pomoč pri sklepanju in nadzoru premirja; razvoj zavesti o potrebnosti sožitja in sodelovanja.</p> <p>3. FAZA – REHABILITACIJA: Nadaljevanje vseh ukrepov in dejavnosti iz prejšnjih faz; v primeru upravljanja in razreševanja oboroženih konfliktov nadzorovanje premirja, razoroževanje po potrebi mednarodne policijske sile in dejavnosti (POLICING); saniranje posledic konflikta – obnova in dolgoročni razvoj; razvoj zavesti o obstoju različnosti ter o potrebnosti sožitja in sodelovanja.</p>		Določanje okvira:		Analiza konfliktov – PRISTOPI:	
		DEFINICIJA	Konfliktni (nasprotovanje) D 1: Krivci (ONI) Dejanski	Refleksivni D 2: Introspekcija (MI) Kontekstualni	Integrativni D 3: Odnosi z njimi (SKUPAJ) Interaktivni
VZROKI	C 1: Interesi Tekmovanje / Razpolaganje	C 2: Vrednote Negativne izkušnje	C 3: Potrebe Situacija	C 4: Pravila, Kriteriji Monitoring in Evalvacija kot proces	
Upravljanje in razreševanje:		Strategije upravljanja konfliktov			
ALTERNATIVE	Distributivno Dogovarjanje A 1: Ničelna vsota (Zero Sum) Izključujoče (Ekskluzivno)	Refleksivnost A 2: Prizadevanje (Aspiracije) Interno	Integrativno Dogovarjanje A 3: Pozitivna vsota (Positive Sum) Interno	Monitoring & Evalvacija A 4: Pozitivna vsota (Positive Sum) Sodelovanje, vključevanje	
URESNIČEVANJE	I 1: Prisilno	I 2: Interno (Buy-In)	I 3: Medsebojna pomoč in sodelovanje	I 4: Vključevanje, sodelovanje	

Ko na podlagi analize konkretnega okolja, aktualne situacije ter pričakovane razvoja v tem okolju pripravljamo strategijo za posamezne faze dejavnosti, ukrepov in procesov v okviru preprečevanja, zgodnjega odkrivanja, upravljanja in razreševanja etničnih in drugih družbenih konfliktov, nam tabeli lahko pomagata tudi pri načrtovanju in usklajevanju dejavnosti ter pri ustreznem povezovanju in prepletanju treh faz. Prav tako nam pomagata pri načrtovanju, koga bomo vključili v upravljanje in razreševanje konkretnega konflikta ter na kakšen način. To nam bo pomagalo tudi pri načrtovanju ustreznega izobraževanja in usposabljanja za vse akterje v tem procesu, ki je zaradi značilnosti in specifične narave etničnih konfliktov še posebej zahtevno.

Kako pa naj izgleda sama strategija preprečevanja, upravljanja in razreševanja konkretnega etničnega konflikta ter katere dejavnosti, ukrepe in procese kaže vanjo vključiti? Ta se bo seveda razlikovala od primera do primera upoštevajoč posebnosti posameznega okolja, situacije in samega konflikta, obstajajo pa tudi nekatere skupne značilnosti. Tako je praviloma zelo koristno, če poskušamo celotno situacijo objektivizirati ter jo vsem vpletenim predstaviti kot dejavnosti, ukrepe in procese za upravljanje krizne situacije, ki ogroža »normalno« življenje, družbeno stabilnost in mir v določenem pluralnem okolju. Zato kaže poudariti zlasti tiste dimenzije in elemente krize, ki jih vpletene strani ne dojemajo kot ključne vsebine obstoječega etničnega konflikta. Na takšen način kaže opredeliti tudi cilje, ki jih bomo v procesu upravljanja in razreševanja krizne situacije poskusili uresničiti. Cilji se morajo zdeti realni in morajo upoštevati interese vseh v konflikt vpletenih strani, zlasti pa je koristno, da jasno opredelimo kratkoročne, srednjeročne in dolgoročne cilje ter njihovo medsebojno povezanost in soodvisnost. Tako bo, na primer, v primeru izbruha oboroženega konflikta prvi in najpomembnejši cilj zaustaviti vojaške spopade in nasilje, vendar pa ta cilj sam po sebi verjetno ne bo zadoščal za dejansko prekinitvev spopadov. Zato je ta cilj potrebno postaviti v kontekst drugih kratkoročnih, srednjeročnih in dolgoročnih ciljev ter celoten proces predstaviti kot uresničevanje ključnih interesov vpletenih strani. V proces upravljanja in razreševanja zaostrenih etničnih konfliktov je pogosto koristno ali celo nujno potrebno vključiti tudi mednarodno skupnost, ki je tudi sama zainteresirana za mirno upravljanje in razreševanje takih konfliktov, saj ti lahko ogrozijo tudi mednarodno stabilnost in mir v določenem delu sveta. Sestavni del vsake uspešne strategije mora biti tudi evalvacija, ki naj sproti ugotavlja, kako uspešna sta strategija in njeno uresničevanje, zlasti pa mora opozoriti na morebitne probleme in težave ter po možnosti ponuditi predloge za njihovo razreševanje in s tem za razvoj in izboljšanje strategije. Tako kot je upravljanje in razreševanje konfliktov praviloma kontinuiran proces, je kontinuiran proces tudi razvijanje, dograjevanje in izboljšanje takšne strategije.

Strategija mora biti zasnovana tako, da so v njej jasno določene mesto, vloga, naloge in odgovornost slehernega akterja. Strategija mora predvideti koncepte, metode, načine, postopke, mehanizme in institucije za preprečevanje, zgodnje odkrivanje, upravljanje in razreševanje (etničnih) konfliktov hkrati pa mora določiti tudi celotno organizacijsko strukturo teh dejavnosti, ukrepov in procesov. Pri tem je zelo pomembno ustrezno definiranje odnosa med posameznimi akterji ter tudi načina komuniciranja med njimi. Pri etničnih konfliktih namreč pogosto pride do dehumanizacije in celo demonizacije nasprotnikov, kar posledično tudi definira dojemanje »nasprotne strani« in odnos do pripadnikov te »sovražne skupnosti«, ki sodelujejo v procesu upravljanja in razreševanje konflikta. Prav zato je zelo koristno, če pri tem govorimo zgolj o upravljanju krizne situacije, ki jo javnosti poskusimo predstaviti kot proces, ki ni neposredno povezan z etničnim konfliktom, lahko pa mogoče pomaga tudi pri njegovem razreševanju. Tako vsaj na »splošno predstavnici ravni« poskušamo razreševanje krize predstaviti kot etnično nevtralen proces, ki lahko koristi vsem skupnostim v etnično pluralnem okolju.

Za uspešno upravljanje in razreševanje zaostrenih etničnih konfliktov je pogosto nujno potrebno sodelovanje »tretje strani«, za katero bi bilo idealno, da jo vsi udeleženci v konfliktu sprejemajo kot nevtralno in ji priznavajo avtoriteto. »Tretja stran« lahko v procesu igra zelo različne vloge, ki pa so vse lahko zelo pomembne, saj bi brez njenega posredovanja le težko prišlo do pogajanj med stranmi, ki so vpletene v zaostren in morebiti celo nasilen konflikt. Njene vloge pa lahko segajo od prenašalca sporočil med sprtimi stranmi (takrat »tretja stran« zagotavlja nujno potreben kanal za komuniciranje), prek organizatorja in gostitelja sestankov sprtih strani brez kakšne posebne aktivne vloge, do posrednika ali mediatorja v sporu, lahko pa »tretja stran« nastopa tudi kot arbiter (razsodnik) v sporu. Kakršnakoli že je vloga »tretje strani«, si mora ta prizadevati, da je pri razreševanju konflikta samostojna in objektivna, tako da jo posamezne sprte strani ne začnejo dojemati kot »zaveznika druge strani«, saj bi bila s tem njena vloga diskreditirana in bi le zelo težko uspela v svoji vlogi. Pri svojem delu se mora vedno zavedati potencialnega »simboličnega pomena in vloge« svojih dejanj in izjav ter vpliva različnih možnih interpretacij, ki se ob tem pojavljajo. Kadar »tretjo stran« predstavlja mednarodna skupnost, je pomemben dejavnik njene avtoritete in uspeha tudi potencialna moč (finančna, politična, policijska, vojaška, itd.), ki se ji pripisuje.

Pri upravljanju in razreševanju konfliktov ter pri razreševanju kriz so pogajanja najpogosteje uporabljena tehnika za oblikovanje kompromisov in za sklenitev sporazumov med sprtimi stranmi. Zato je seveda zaželeno in zelo koristno, da vsi akterji v tem procesu vsaj nekoliko poznajo teorijo, tehnike in metode pogajanj ter da se za svojo vlogo ustrezno dodatno usposobijo. Zlasti morajo vse strani

spoznati, da s pogajanjem vse strani pridobijo (čeprav morajo pri tem sklepati kompromise) in da dolgoročno le s pogajanjem lahko uresničijo svoje najpomembnejše interese. (Glej npr.: Fischer, Ury, Patton, 1991; Lewicki, Saunders, Minton, ur., 1999) Poleg pogajanj pa je mogoče in včasih nujno potrebno uporabiti tudi druge metode, tehnike, ukrepe in procese, med katerimi kaže omeniti zlasti vse tiste, ki jih ponavadi s tujkami opredeljujemo kot »Peacemaking«, »Peacekeeping« in »Policing«. (Glej Tabelo 2 in npr.: Zartman, Rasmussen, ur., 1997) Dolgoročno pa je pomembno zlasti to, da vse skupnosti v posameznem okolju, njihovi pripadniki ter zlasti njihovi etnični in politični voditelji spoznajo, da je najboljši način za uresničevanje večine njihovih interesov enakopravno sodelovanje, ki temelji na priznavanju in spoštovanju različnosti, ter pri tem uspejo razviti zavest in ideologijo sožitja in sodelovanja.

K boljši uspešnosti preprečevanja, upravljanja in razreševanja etničnih in drugih družbenih konfliktov v različnih okoljih lahko veliko prispeva tudi uporaba mehanizmov za upravljanje in razreševanje konfliktov, ki v teh družbah obstajajo, še zlasti takrat če so se ti mehanizmi razvili avtohtono in imajo potreben družbeni ugled. Zato je pri oblikovanju strategije za preprečevanje, upravljanje in razreševanje konfliktov v konkretnem okolju vedno potrebno proučiti tudi obstoj, vlogo in delovanje tradicionalnih in morebitnih novih ali nastajajočih mehanizmov.

4. IZOBRAŽEVANJE IN USPOSABLJANJE

Kot sem že večkrat poudaril v tem prispevku, je za uspešno preprečevanje, zgodnje odkrivanje, upravljanje in razreševanje konfliktov, zlasti pa še za uspešno upravljanje in razreševanje zaostrenih in nasilnih etničnih konfliktov nujno potrebno ustrezno izobraževanje in usposabljanje vseh ključnih akterjev. Med te akterje sodijo predvsem etnični in politični voditelji sprtih strani (etničnih skupnosti) ter tisti njihovi predstavniki, ki bodo neposredno sodelovali v procesu upravljanja in razreševanja konfliktov, še zlasti ko gre za pogajanja. Idealno bi seveda bilo, če bi v izobraževanje in usposabljanje lahko vključili vse pripadnike skupnosti, ki so zapletene v konflikt, ali pa sploh celotno prebivalstvo v določenem okolju. Ker tega cilja praviloma ni mogoče doseči, je še toliko bolj pomembno, da zagotovimo ustrezno izobraževanje in usposabljanje vseh tistih posameznikov iz posameznega okolja ali iz drugih okolij, ki v različnih vlogah pri procesu upravljanja in razreševanja konfliktov sodelujejo ter lahko prispevajo k njegovi boljši uspešnosti. Mednje ne sodijo le zunanji posredniki, mediatorji in arbitri (t.i. »tretja stran«), ampak tudi vsi drugi, ki lahko v procesu upravljanja in razreševanja konfliktov pomagajo s svojimi nasveti, z nudenjem strokovne in tehnične pomoči, z organiziranjem srečanj, sestankov in pogajanj med sprtimi stranmi. Za uspešno preprečevanje konfliktov bi bilo pomembno, da v vsakem okolju

obstajajo ustrezno usposobljeni posamezniki in skupine, ki tistim, ki se zapletejo v konflikt, lahko pomagajo z nasveti in aktivnim sodelovanjem pri miroljubnem razreševanju konflikta in pri iskanju kompromisa, sprejemljivega za vse sprte strani.⁷

Poleg omenjenih posameznikov imajo pri preventivnih dejavnostih pa tudi pri upravljanju in razreševanju zaostrenih konfliktov lahko pomembno vlogo tudi različne institucije in organizacije, še zlasti če te uživajo zaupanje ljudi in imajo pri njih ugled. To velja za šole in sploh za celoten izobraževalni sistem, za institucije lokalne samouprave, za sodišča, policijo in celo vojsko, če te institucije sprte strani sprejemajo kot nevtralne. V trenutku, ko pa se v delu družbe ustvarita prepričanje in predstava, da te institucije niso nevtralne (ampak so se postavile na stran ene od sprtih strani), pa le zelo težko odigrajo pozitivno vlogo pri mirnem upravljanju in razreševanju družbenih konfliktov. Še zlasti pa v tistih primerih, ko gre za zaostrene in morebiti celo nasilne etnične konflikte. Podobna ugotovitev velja za javne medije ter za organizacije in institucije civilne družbe.

Najboljša rešitev bi bila, če bi bilo ustrezno izobraževanje in usposabljanje za preprečevanje, zgodnje odkrivanje, upravljanje in razreševanje konfliktov zagotovljeno v okviru šolskega sistema ter v okviru permanentnega državlanskega izobraževanja, ki bi zajelo celotno prebivalstvo. Na žalost, pa tega cilja niso uspeli celovito uresničiti še v nobeni državi, čeprav v posameznih državah v okviru šolskih programov učenci pridobijo posamezne segmente teh znanj. To dejstvo se med drugim povsod po svetu odraža tudi v relativno slabi usposobljenosti ljudi in institucij za uspešno preventivno delovanje pri preprečevanju (pojavljanja) konfliktov ter za zgodnje ugotavljanje pojavljanja in zaostrovanja konfliktov.

Zato so toliko bolj pomembne razne občasne oblike izobraževanja in usposabljanja, ki jih v obliki delavnic, seminarjev in šol organizirajo različne institucije in organizacije v okoljih, kjer obstaja nevarnost izbruha nasilnih etničnih in drugih družbenih konfliktov, ter v okoljih, kjer takšni konflikti potekajo ali so pred nedavnim potekali. Pri tem je zlasti pomembna vloga različnih nevladnih organizacij, ki so ključne organizatorice tovrstnega izobraževanja in usposabljanja tudi na Balkanu. Takšno izobraževanje je praviloma namenjeno zlasti bodočim posrednikom in mediatorjem ter tistim, ki naj bi s svojim angažiranjem tako ali drugače pomagali v procesu upravljanja in razreševanja konflikta, bolj redko pa uspejo vključiti tudi pomembnejše lokalne, etnične in politične voditelje ter tiste vplivne predstavnike posameznih skupnosti, ki potem dejansko sodelujejo v pogajanjih.

* * *

⁷ Tako kaže npr. spomniti na uspeh, ki ga imajo zlasti pri razreševanju sporov in konfliktov v šolah in manjših lokalnih skupnostih usposobljeni mediatorji (peer mediation) in pomirjevalci. V lokalnih skupnostih se dogaja, da mediatorji in pomirjevalci uspejo razrešiti tudi spore, ki so se sicer reševali na sodiščih.

Ko načrtujemo vsebino različnih oblik izobraževanja in usposabljanja za preprečevanje, zgodnje odkrivanje, upravljanje in razreševanje konfliktov, je potrebno udeležencem najprej ponuditi potrebna znanja za uspešno objektivno analizo situacije v posameznem okolju (pri čemer si lahko pomagamo tudi s Tabelo 1). Pri tem je pomembno, da se udeleženci naučijo ustvariti objektivni in nevtralen odnos do krizne situacije ter da se naučijo analizirati in razumeti »interno logiko«, ki vodi ravnanje posameznih strani, vpletenih v konflikt. Prav razumevanje »internih logik« vseh strani, ki so vpletene v konflikt, je ključno pri oblikovanju strategije ter pri načrtovanju ukrepov in dejavnosti v okviru strategije. Za uspeh strategije, ukrepov in dejavnosti je namreč praviloma nujno potrebno sodelovanje vseh vpletenih strani.

Naslednja faza izobraževanja in usposabljanja naj bi udeležencem omogočila, da izberejo tiste dejavnosti, ukrepe, tehnike in metode, ki bodo v primeru konkretnega etničnega konflikta in v dani situaciji predvidoma najbolj uspešni pri upravljanju in razreševanju tega konflikta. Tako se morajo udeleženci usposabljanja najprej naučiti, kako je mogoče vzpostaviti posredno in/ali neposredno komunikacijo med sprtimi stranmi, še posebej natančno pa se morajo seznaniti z osnovami in tehnikami pogajanja. Za posameznike ter sodelavce organizacij in/ali institucij, ki naj bi v upravljanju in razreševanju konfliktov sodelovali kot posredovalci informacij in komunikacije, posredniki, mediatorji ali arbitri, pa je potrebno pripraviti tudi ustrezno usposabljanje za opravljanje teh vlog. Tako se morajo naučiti pravil komuniciranja in obnašanja, pa tudi uporabe posameznih metod in tehnik za opravljanje teh vlog (npr. zgolj prenašanje informacij in sporočil; posredovanje ter interpretiranje informacij in sporočil; pomoč pri zblíževanju in usklajevanju različnih stališč; novi predlogi za razrešitev krize; morebitna odločitev v sporu; itd.).

Pri samem izobraževanju in usposabljanju so poleg teoretičnega seznanjanja s problematiko preprečevanja, zgodnjega odkrivanja, upravljanja in preprečevanja etničnih in drugih družbenih konfliktov, pomembne tudi simulacije, ko slušatelji igrajo različne vloge. V teh simulacijah poskušajo kar najbolj uspešno odigrati svojo vlogo. Kadar imajo vlogo predstavnikov strani, vpletenih v konflikt, gre za uresničitev ključnih interesov posamezne skupnosti ter za to, da v pogajanjih tej skupnosti ni potrebno preveč popustiti, ne da bi pri tem ogrozili samo možnost za kompromis; ko igrajo posrednike ali mediatorje, pa poskušajo predstavnikom sprtih strani kar najbolj uspešno pomagati pri doseganju kompromisa; ko so v vlogi mediatorja, poskušajo predlagati takšne rešitve, ki naj bi bile kar najbolj objektivne in vse, kar je potrebno, da se čimprej sklene kompromis; kadar pa predstavljajo arbitra, poskušajo odločiti tako, da je arbitrova odločitev za vse strani sprejemljiva in pravična, tako da ne bi grozila nevarnost, da prav arbitrova odločitev sproži novo spiralo zaostrovanja konfliktov. Sploh je pri usposabljanju

potrebno posebno pozornost nameniti kontinuirani naravi procesov preprečevanja, zgodnjega odkrivanja, upravljanja in razreševanja konfliktov v pluralnih družbah ter oblikovanju zavesti, da je potrebno dejavnosti in ukrepe vedno zasnovati tako, da ti morebiti ne sprožijo novih zaostritev konfliktov. Prav zato je namreč tudi ob načrtovanju faze rehabilitacije potrebno poskrbeti ne le za ukrepe in dejavnosti, ki bodo sanirale in odpravile posledice morebitnega zaostrenega nasilnega konflikta, ampak tudi preventivne dejavnosti, ki bodo v prihodnje preprečile ponovno zaostritev tega ali drugega potencialnega konflikta.

Za bolj nazorno ponazoritev povedanega ob koncu navajam še nekaj ključnih elementov dveh možnih primerov za simulacije. Če boste katerega od navedenih primerov uporabili v vašem programu usposabljanja, ga seveda kaže dopolniti z vsebinami, ki ga bodo približale konkretnemu okolju ali celo konfliktu, s katerim se ukvarjate.

Primer 1:

V okolju I. obstajajo štiri etnične skupine (A, B, C, D), ki so zasedale vsaka svojo družbeno nišo in so tradicionalno živele v sožitju, občasni konflikti pa njihvega sobivanja niso ogrozili. V procesu modernizacije so se njihovi medsebojni odnosi spremenili in čeprav so z razvojem vse skupnosti pridobile, se je pri njih začel pojavljati občutek, da jih druge etnične skupine izkoriščajo in si izboljšujejo svoj položaj na njihov račun. Zaradi tega se v tem okolju začne zaostrovati etnični konflikt med temi skupinami, v različnih obdobjih pa se oblikujejo tudi različne koalicije med njimi. Pri tem je etnična struktura v tem okolju takšna, da tudi največja skupina A, ki je bistveno večja od skupine B in C ter nekajkrat večja od skupine D, ne predstavlja večine celotnega prebivalstva. Sprva se sprte etnične skupine same poskušajo dogovoriti o rešitvi krize, ko pa jim to ne uspe in pride do oboroženega spopada, mednarodna skupnost določi posrednika, ki naj sprtim stranem pomaga najti sprejemljivo razrešitev krize.

Primer 2:

Manjšina F v državi II. se čuti vse bolj ogroženo, ker je večinska etnična skupina E sprejela in začela uresničevati nacionalistično politiko, ki je do manjšine izrazito diskriminatorna. Nacionalizem večinske skupnosti temelji na specifični interpretaciji »nacionalne zgodovine«, ki manjšino F šteje za svojega zgodovinskega nasprotnika in nevarnost. Čeprav je manjšina F prej imela dokaj široke manjšinske pravice in celo omejeno avtonomijo, so te pravice zdaj začeli omejevati, kar se kaže v omejevanju javne rabe manjšinskega jezika, odstranjevanju topografskih oznak v manjšinskem jeziku, ukinjanju in zapiranju manjšinskih institucij ter celo manjšinskih šol. Manjšina F se obrne na sodišča in druge institucije političnega sistema, vendar ima pri tem le malo uspeha, zato se znotraj manjšine F pojavijo predlogi za internacionalizacijo problema (zlasti obravna-

vanje tega problema pred mednarodnimi institucijami), vsaj v delu manjšine pa tudi zahteve za močno avtonomijo. Če te zahteve ne bi bile uspešne, nosilci manjšinskega nacionalizma zagovarjajo odcepitev; ta, sprva skrajna stališča, pa zaradi represije v državi II. dobivajo vse več podpore med pripadniki manjšine, ki pa le na manjšem delu svoje tradicionalne poselitve predstavlja večino lokalnega prebivalstva. Mednarodna skupnost je zelo neodločna pri morebitnem posredovanju, ker večina držav šteje urejanje manjšinske problematike za notranjo zadevo držav.

5. SKLEP

Čeprav poudarjam pomen izobraževanja in usposabljanja za uspešno preprečevanje, zgodnje odkrivanje, upravljanje in razreševanje etničnih in drugih konfliktov, pa se hkrati zavedam tudi omejenega dometa in nemoči teh dejavnosti, ukrepov in procesov pri soočanju z obstoječimi konflikti v pluralnih družbah, še zlasti v primerih, ko gre za zaostrene nasilne etnične konflikte. To je pogojeno z odnosom sodobnih družb do te problematike, pa tudi s popolnoma negativnim pojmovanjem konfliktov samih. Vseeno pa sem v svojem dosedanjem proučevanju in tudi v praktičnem delovanju (npr. v ZDA, v jugovzhodni Evropi v okviru Pakta stabilnosti) ugotovil, da uporaba ukrepov, tehnik in mehanizmov za upravljanje in razreševanje lahko pomaga pri razreševanju posameznih konfliktov ali vsaj pri začasnem preprečevanju njihove nasilne zaostritve. Prav zato spodbujam posameznike, javne in privatne institucije in organizacije ter države, da resno razmislijo o potrebnosti sistema in mehanizmov za preprečevanje, zgodnje odkrivanje, upravljanje in razreševanje etničnih in drugih družbenih konfliktov v sodobnih pluralnih družbah. Zlasti pa podpiram vse tiste nevladne organizacije in iniciative civilne družbe, ki so se angažirale na tem področju in ki tudi v državah jugovzhodne Evrope že organizirajo programe izobraževanja in usposabljanja za upravljanje in razreševanje konfliktov. To pa je tudi osnovno sporočilo tega prispevka.

BIBLIOGRAFIJA

- Azar, Edward E. in Burton, John W., ur. (1986) *International Conflict Resolution: Theory and Practice*. Sussex: Wheatsheaf Books; Boulder: L. Rienner Publishers.
- Bešter, Romana (2001) *Primerjava nekaterih vidikov ustavne zaščite manjšin v državah članicah Sveta Evrope: Manjšinsko varstvo v Svetu Evrope in ustavna ureditev manjšinskega varstva v državah članicah Sveta Evrope*. Magistrsko delo. Ljubljana: Univerza v Ljubljani – Fakulteta za družbene vede.
- Brecher, Michael in Wilkenfeld, Jonathan (2000) *A Study of Crisis*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- Burton, John W. (1987) *Resolving Deep-Rooted Conflict: A Handbook*. Lanham, MD: University Press of America.
- Burton, John W. (1990) *Conflict: Resolution and Prevention*. New York: St. Martin's Press.
- Burton, John W. (1996) *Conflict Resolution: Its Language and Processes*. Lanham, MD: Scarecrow Press.
- Burton, John W. (1997) *Violence Explained: The Sources of Conflict, Violence and Crime and Their Prevention*. Foreword by Vivienne Jabri. Manchester, New York: Manchester University Press.
- Burton, John W. in Dukes, Frank (1990) *Conflict: Practices in Management, Settlement, and Resolution*. New York: St. Martin's Press.
- Esman, J. Milton (1994) *Ethnic Politics*. Ithaca, London: Cornell University Press.
- Fischer, Roger in Ury, William in Patton, Bruce (1991) *Getting to YES: Negotiating Agreement Without Giving In*. Second Edition. New York, London, Ringwood, Toronto, Auckland: Penguin Books (1981, 1991).
- Gurr, Ted Robert (1993) *Minorities at Risk: A Global View of Ethnopolitical Conflicts*. Washington, D.C.: United States Institute of Peace Press.
- Gurr, Ted Robert (2000) *Peoples Versus States: Minorities at Risk in the New Century*. Washington, D.C.: United States Institute of Peace Press.
- Gurr, Ted Robert in Harff, Barbara (1994) *Ethnic Conflict in World Politics*. Boulder, San Francisco, Oxford.

- Horowitz, Donald L. (1985) *Ethnic Groups in Conflict*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- Klinar, Peter (1989) *Etnični konflikti*. Ljubljana: FDV.
- Kriesberg, Louis (1982) *Social Conflicts*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- Kriesberg, Louis (1992) *International Conflict Resolution*. New Haven: Yale University Press
- Kriesberg, Louis (1999) "Conflict, social" – v Kuper, Adam in Kuper, Jessica, ur. *The Social Science Encyclopedia*. Second Edition. London, New York: Routledge (1999, © 1996)
- Lewicki, Roy J. in Saunders, David M. in Minton, John W., ur. (1999) *Negotiation: Readings, Exercises, and Cases*. Third edition. Boston, Burr Ridge, IL, Dubuque, IA, Madison, WI, New York, San Francisco, St. Louis, Bangkok, Bogotá, Caracas, Lisbon, London, Madrid, Mexico City, Milan, New Delhi, Seoul, Singapore, Sydney, Taipei, Toronto: Irwin / McGraw-Hill.
- Mastenbroek, Willem F.G. (1995) *Conflict Management and Organization Development*. An Expanded Edition. Chichester, New York, Brisbane, Toronto, Singapore: John Wiley & Sons.
- Miall, Hugh in Ramsbotham, Oliver in Woodhouse, Tom (1999) *Contemporary Conflict Resolution: The Prevention, management and transformation of deadly conflicts*. Cambridge, Oxford: Polity Press; Malden, MA: Blackwell Publishers Inc.
- Rizman, Rudi (1991) *Študije o etnonacionalizmu*. Ljubljana: KRT.
- Ross, Marc Howard in Rothman, Jay, ur. (1999) *Theory and practice in ethnic conflict management: Theorizing success and failure*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire: Macmillan Press / New York: St. Martin's Press.
- Rothman, Jay (1992) *From Confrontation to Cooperation: Resolving Ethnic and Regional Conflict*. Violence, Cooperation, Peace – An International Series. Newbury Park, CA, London, New Delhi: SAGE Publications.
- Rothman, Jay (1997) *Resolving Identity-Based Conflict in Nations, Organizations, and Communities*. First Edition. San Francisco, Calif.: Jossey-Bass.
- Ryan, Stephen (1990) *Ethnic Conflict and International Relations*. Aldershot: Dartmouth Publishing Company.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Elektronska izdaja - Verzija 1.0. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC in avtorji. (Založila: DZS, d.d.; Računalniška priprava: Amebis, d.o.o.)

- Sokolović, Džemal (1995) »Ali obstaja etnični problem?« *Teorija in praksa*, let. XXXII, št. 5-6, str. 508-524.
- Šumi, Irena (1999) *Kultura in etničnost v socialni in kulturni antropologiji*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Univerza v Ljubljani - Fakulteta za družbene vede
- Zartman, L. William in Rasmussen, J. Lewis, ur. (1997) *Peacemaking in International Conflict: Methods and Techniques*. Washington: United States Institute of Peace Press
- Žagar, Mitja (1991) "Measures and mechanisms for the management or/and resolution of ethnic conflicts: Thesis for discussion." - V: Feinstein, Otto (ur.). *Ethnicity: Conflict and cooperation*. Vol. 2, International colloquium reader. Detroit: Published by Michigan Ethnic Heritage Studies Center, 1991, str. 96-109.
- Žagar, Mitja (1999) "Nekaj misli o manjšinskem nacionalizmu: jugovzhodna Evropa." *Razprave in gradivo*, št. 35, str. 291-304.
- Žagar, Mitja (2000) "Ali je možno razkleniti začaran krog? Strategije in koncepti za upravljanje in razreševanje etničnih konfliktov." *Razprave in gradivo*, št. 36/37, str. 11-32.
- Žagar, Mitja (2000a) "Yugoslavia: what went wrong? Constitutional aspects of the Yugoslav crisis from the perspective of ethnic conflict." - V: Spencer, Metta (ur.). *The Lessons of Yugoslavia*. Research on Russia and Eastern Europe, 3. Amsterdam, London, New York, Oxford, Shannon, Tokyo: JAI, An Imprint of Elsevier Science, 2000, str. 65-96.